

संहती कार्यसाधिका । शिलं परं भूषणम्
Shetkari Shikshan Prasarak Mandal's

KRISHNA MAHAVIDYALAYA, RETHARE BK.

Shivnagar, Tal. Karad, Dist. Satara, 415108 (M.S.) Ph. : 02164-266346, Fax : 02164- 266347

Email : kmr_sspm@yahoo.co.in Website : www.krishnamahavidyalaya.com

NAAC "B+" Grade (CGPA 2.65)

Founder : **Hon. Jaywantrao Bhosale**

President : **Dr. Suresh Jaywantrao Bhosale**

Principal : **Dr. Salunkhe C. B.,** M.Sc; Ph.D.

Key Indicator 3.3 – Research Publication and Awards

3.3.1: Number of research papers published per teacher in the journals notified on the UGC care list during the year 2017-18

Sr.No	Title of paper	Name of the author/s	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN Number	Link to the recognition in UGC enlistment of the Journal/DOI number		
							Link to the website of the Journal	Link to article/paper/abstract of the article	Is it listed in the UGC Care list/ Scopus/ Web of Science/ other, mention
1	Preliminary Floristic Diversity survey of Mayani Bird Habitat, Maharashtra	Dr. C. B. Salunkhe	Botany	New Inter. Creative Res. Jour	Apr-18	2393-8323	http://globalimpactfactor.com/new-international-creative-research-journal/	Print only	International Peer Reviewed & Refereed Journals, Open Access Journal
2	Tree diversity of Akluj Town and its surrounding area, Maharashtra			New Inter. Reliable Research Journal	Apr-18	2320-9410	http://globalimpactfactor.com/new-international-reliable-research-journal/	Print only	UGC approved
3	Single-step hydrothermally grown nanosheet assembled tungsten oxide thin films for sensitive and selective NO2 gas detection	Dr. D. S. Dalavi	Physics	Journal of Materials Science	Dec-17	0022-2461	https://www.editorialmanager.com/jmsc/default2.aspx	https://doi.org/10.1007/s10853-017-1905-9	Web of Science

4	Effect of Sulfosalicylic Acid on Fatty Acid Composition of Groundnut Seeds	Dr.S.H.Jadhav	Botany	International Journal of Researches in Biosciences, agriculture and Technology	Nov-17	2347 – 517X	https://ijrbat.in/	https://ijrbat.in/upload_papers/0112201710164618.pdf	International Double-Blind Peer Reviewed & Refereed Journals, Open Access Journal
5	Synthesis of novel probe 2-chloro-6-methoxy-3-phenyl hydrazone quinoline and its application to detection of persulphate in aqueous ethanol solution by fluorescence turn-on.	Dr. D. V. Patil	Chemistry	Journal of Inclusion Phenomena and Macrocyclic Chemistry	Dec-17	1388-3127	https://link.springer.com/article/10.1007/s10847-017-0767-8	https://doi.org/10.1007/s10847-017-0767-8	peer-reviewed journal
6	"Status and Empowerment of Indian women in 21 st century."	Dr. P.D.Bhakare	Geography	Adhar Social Research & Development Training Institute,	Apr-18	2319 -9318	http://www.vidyawarta.com/	Print Only	International Peer Reviewed Research Journal, UGC approved, Interdisciplinary Multilingual Referred Journal
7	ग्रामीण साहित्याचा मानबिंदू आनंद यादव	Dr. M. V. Kamble	Marathi	Vidyawata International Multilingual Research Journal	Mar-18	2319-9318	http://www.vidyawarta.com/	print only	International Peer Reviewed Research Journal, UGC approved, Interdisciplinary Multilingual Referred Journal
8	क्रांतीकारक बिरसा मुंडा			प्रिटिंगरिया आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोधपत्रिका	Apr-18	2394-5303	https://www.vidyawarta.com/03/	print only	UGC approved
9	मैथिलीशरण गुप्त के काव्य में वैचारिकता (जय भारत के संदर्भ में)	Dr.M.V.Kurane	Hindi	Aayushi International Interdisciplinary Research Journal	Jan-18	2349-638x	https://www.aiirjournal.com/	https://www.aiirjournal.com/uploads/Articles/1517842977Sahaji%20college,Kop%202018.pdf	peer-reviewed journal
10	नारी संघर्ष और मैत्रेयी पुष्पा की 'कस्तुरी कुंडल बसै' आत्मकथा			Aayushi International Interdisciplinary Research Journal	Sep-17	2349-638x	https://www.aiirjournal.com/	https://www.aiirjournal.com/uploads/Articles/1509814821Kale%20College.pdf	peer-reviewed journal

11	२१ व्या शतकातील प्रारंपारिक खेळ	Dr.S.R.Patil	Physical Education	"Criticle Space" Publisher –	Dec-17	2319-3689	http://www.criticalspacejournal.in/	Print Only	A Peer-reviewed (refereed) International Journal
12	"डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे महिला सबलीकरणसाठी केलेले कार्य"	Dr. V.K. Sonawane	History	Shodh-Rityu PEER Reviewed JOURNAL	Mar-18	2454-6283	http://www.shodhritu.com/	print only	PEER Reviewed JOURNAL AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL
13	21 वे शतकातील भारतीय शेती उत्पादकता व उत्पादनातील बदल	Dr. D.N. Mane	Economics	"Criticle Space" Publisher	Dec-17	2319-3689	http://www.criticalspacejournal.in/	print only	A Peer-reviewed (refereed) International Journal
14	अनुवादाचे सांस्कृतिक महत्व	Miss M. S. Pawar	Marathi	Research Journey	Dec-17	2348-7143	www.researchjourney.net	https://www.researchjourney.net/special-issues	Peer Reviewed Journal
15	ग्रामीण कांदबरी एक चिंतन			IRFA Uniresearch Multidisciplinary International E-Research Journal	Oct-17	2321-4953	www.uniresearch.net	Print only	International Peer Journal
16	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार			Sanskriti Multidisciplinary International E-Research Journal	Sep-17	2455-1511	http://simrj.org.in/	http://simrj.org.in/ListArticles.aspx?issueid=10	International Peer Journal
17	महाराष्ट्राचे शिल्पकार वसंतदादा पाटील			Sanshodhan Samiksha International Peer Reviewed Research Journal	Mar-17	2278-9308	www.aadharsocial.com	Print only	International Peer Journal

Principal
 Krishna Mahavidyalaya, Retnare Bk.
 Tal. Karad : 415 103 (M.S)

Vol No. : 4 Issue No : 1 Apr. 2018

ISSN No. : 2393-8323

NICRJ

NEW INTERNATIONAL CREATIVE RESEARCH JOURNAL

UGC Approved List No. 63881

◆ Chief Editor ◆

Asst. Prof. A . V. Hingmire

Prathmesh Prakashan

Prathmesh Prakashan, Aurangabad

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

ORIGINAL ARTICLE

Preliminary Floristic Diversity Survey of Mayani Bird Habitat,
Maharashtra

S.M.Moholkar, S.U. Shinde¹, R.K.Sakhare², C.B. Salunkhe³
Raja Shripatrao Bhagwantrao Mahavidyalaya, Aundh-415510, M.S.
¹Shankarrao Mohite Mahavidyalaya, Akhuj-41310, M.S.
²Shahajiraje Mahavidyalaya, Khatav-415505, M.S.
³Krishna Mahavidyalaya, Shivnagar, Rethare (Bk.)- 415108, M.S.

The Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat was adopted at Ramsar in 1971 (www.ramsar.org). Wetlands play an important role in maintaining ecological balance through their biotic and abiotic components. These are important ecosystems and forms life support systems for flora, fauna and fisheries. Mayani Bird Habitat is located near Mayani village in Satara district of Maharashtra state. The habitat is full of aquatic and marshy plants. Every year several migratory birds visit this area. Upon recognizing the ecological significance of the habitat, an extensive survey was undertaken to document floristic diversity of the habitat.

Introduction

Wetlands are the most productive ecosystems in the world. The Convention was focused at the fundamental ecological functions of wetlands as regulators of water regimes and the value of wetlands in economic, cultural, scientific, and recreational terms. Wetlands play an important role in maintaining ecological balance through their biotic and abiotic components. Wetlands are not just a source of water, but a haven for a wide variety of species. These are important ecosystems and forms life support systems for flora, fauna and fisheries. Wetlands have become key sites for the maintenance of biodiversity. The most visible support for biodiversity is in the number and species diversity of birds. Wetlands are key components in ecosystems, providing many services such as reducing erosion by potentially decreasing floodwater velocity and volume, improving water quality by removing nutrients and absorbing sediment loads, acting as nutrient sources for fish and other aquatic organisms and providing habitat for a variety of wildlife, such as waterfowl, amphibians, and insects. Wetlands are of great economic values and have played key role in the evolution of human settlements. The aquatic plants are used by man and animals by various ways as vegetables, green manure and as a food for fishes and birds.

Wetland biodiversity is endangered due to devastating habitat loss, human intervention, agricultural expansion, invasive species, climate change and lack of research data to improve management practices. It is estimated that approximately 86,00,000 sq. km (around 6.4% of the earth's surface), an area somewhat larger than Europe, is covered by wetlands. India has a wide array of inland wetland ecosystems that harbor a rich biological diversity. India is having 58.4 million ha area covered by wetlands (Anonymous, 1993). These wetlands play significant role in protecting and conserving

Val No. : 6 Issue No : 4 Apr. 2018

ISSN No. : 2320-9410

NEW INTERNATIONAL RELIABLE RESEARCH JOURNAL

UGC Approved List No. 63613

Prathmesh Prakashan

Prathmesh Prakashan, Aurangabad.

- Chief Editor -
Asst. Prof. A. V. Hingmire

- Executive Editor -
Asst. Prof. L. M. Rathod

Tree Diversity of Akluj Town and its surrounding area, Maharashtra

S.U. Shinde, S.M. Moholkar¹, N.S. Mali, C.B. Salunkhe²

Shankarrao Mohite Mahavidyalaya, Akluj - 413 101, M.S.

¹Raja Shripatrao Bhagwantrao Mahavidyalaya, Aundh-415 110, M.S.

²Krishna Mahavidyalaya, Rethare (Bk.) - 415 108, M.S.

subhash.smm@gmail.com

Introduction:

Akluj town is situated between 17°53'30" N latitude and 75°01'30" E longitude at 480m height near the bank of Nira River in Malshiras tehsil of Solapur district, Maharashtra. The weather is generally hot from March to June when the maximum temperature in the range of 40-45°C and minimum in the winter season from 15-20°C. The town receives an average 550mm rain annually. There are some well known gardens established in and around Akluj town- Vizori Shivamrut garden, Anandiganesh, Sayajiraje waterpark, Aklai temple etc., where the large trees and shrubs are planted for their decorative values which also provide maximum diversity of tree species. All the tree species play important role in the improvement of environment as well as an ecosystem. The present article deals with the tree diversity of Akluj town and nearby areas.

Materials and methods:

Frequent visits were made during the year 2013-2016 to Shivamrut garden, Deshmukh-mala, Anandiganesh, Shankarnagar-Smrutibhavan, Sangramnagar, Aklai temple, Malewadi, Sayajirajepark and adjoining area of Akluj to record the arboreal floristic wealth. The collected specimens were identified by referring various floras Cooke, (1901-08); Sharma *et al.*, (1996); Singh *et al.*, (2000); Singh and S. Karthikeyan, (2001); Naik, (1998); Yadav and Sardesai, (2002).

Result and discussion:

A total of 49 families with 125 genera and 159 species were recorded from the study area. Dicotyledonous tree species shows great diversity as compared to the monocotyledonous species as shown in Table-1. The similar result was obtained by Oza *et al.* (2005) while working on tree species of Vadodara city. The dominating top six families are Caesalpiniaceae (16), Mimosaceae (12), Euphorbiaceae (10), Bignoniaceae (09), Apocynaceae (08), Moraceae (08) with highest number of species. Among these families, Caesalpiniaceae was dominant family. The highest number of tree species are followed by other tree species in decreasing order were also recorded as 5-(Fabaceae), 4-(Rutaceae), 3-(Annonaceae, Sterculiaceae, Combretaceae, Cappariaceae, Myrtaceae), 2-(Boraginaceae, Meliaceae, Sapindaceae, Solanaceae) and 1-(Balanitaceae, Nyctaginaceae, Clusiaceae, Casurinaceae etc.). Some of the most common tree species observed during the survey were *Azadirachta indica*, *Prosopis juliflora*, *Acacia nilotica*, *Acacia leucophloea*, *Dalbergiasissoo*, *Eucalyptus globulus*, *Balanites aegyptica*.

Single-step hydrothermally grown nanosheet-assembled tungsten oxide thin films for sensitive and selective NO₂ gas detection

N. S. Harale¹, D. S. Dalavi², Sawanta S. Mali³, N. L. Tarwal¹, S. A. Vanalakar⁴, V. K. Rao⁵, Chang Kook Hong³, J. H. Kim^{6,*}, and P. S. Patil^{1,*}

¹Thin Film Materials Laboratory, Department of Physics, Shivaji University, Kolhapur, M.S. 416 004, India

²Department of Physics, Krishna Mahavidyalaya, Rethare (Bk), Shivnagar, Karad, Satara, M.S. 415 108, India

³School of Applied Chemical Engineering, Chonnam National University, Gwangju 500-757, South Korea

⁴Department of Physics, Karmveer Hire College, Gargoti, Tal-Bhudargad, Kolhapur, M.S. 416209, India

⁵Defence Research & Development Establishment, Jhansi Road, Gwalior, M.P. 474002, India

⁶Department of Materials Science and Engineering, Chonnam National University, Gwangju 500 757, South Korea

Received: 9 June 2017

Accepted: 6 December 2017

© Springer Science+Business Media, LLC, part of Springer Nature 2018

ABSTRACT

A well-organized tungsten oxide (WO₃) nanosheet-assembled microbricks have been synthesized by the hydrothermal route at 180 °C with the help of peroxy-tungstic acid sol. The as-synthesized thin films have been characterized for structural, morphological and compositional studies by using X-ray diffraction, scanning electron microscopy and FT-Raman spectroscopy. The deposited WO₃ thin films have been found to be polycrystalline in nature with the monoclinic crystal structure. The SEM micrographs revealed the formation of microbrick-like structure which was made up of two-dimensional (2D) nanosheets. The 2D nanosheets act as a nanobuilding blocks for the formation of microbricks. The gas-sensing performance of WO₃ thin films was carried out for different gases, and it is observed that sensor exhibited maximum gas response towards Nitrogen dioxide (NO₂) gas which is seven times higher than that of other gases at an operating temperature of 300 °C over the concentration range of 5–100 ppm. WO₃ microbricks sensor showed higher response about 11.5 and fast response–recovery characteristics towards NO₂ gas, especially a much quicker gas response time of 16 s and recovery time of 260 s at 100 ppm.

Introduction

The rapid growth in industrial development is polluting the natural atmospheric environment by exhaustion of more and more toxic gases in the

atmosphere. Some of the emitted gases are toxic, explosive and flammable; therefore, accurate detection and monitoring of the toxic gases is very important task. There is a great demand of an efficient gas sensor to have sure safety, health and

Address correspondence to E-mail: jinhyeok@chonnam.ac.kr; psp_phy@unishivaji.ac.in

EFFECT OF SULFOSALICYLIC ACID ON FATTY ACID COMPOSITION OF GROUNDNUT SEEDS

Sunita H. Jadhav

PG Department of Botany, Krishna Mahavidyalaya, Rethare Bk., Dist. Satara, (MS) India.

jsunita1210@gmail.com

Abstract:

A study was carried out to study the effect of Sulfosalicylic acid on the oil content and fatty acid composition of groundnut (*Arachis hypogaea* L.) seeds of Cv. SB-11. The treatments comprised of different concentrations (5, 50, 100 and 200 ppm) of Sulfosalicylic Acid (SSA). Gas liquid chromatographic analysis of fatty acid methyl esters revealed that the SSA treatments increased saturated fatty acids and monounsaturated fatty acids (MUFAs). In contrast to it decreased content of total polyunsaturated fatty acid (PUFA) was detected in seeds of groundnut plants treated with SSA. Among the MUFAs, noteworthy content of oleic acid (18:1) was observed in seeds of higher concentrations (100 and 200 ppm) applied groundnut plants. However effective increase in Gamma linolenic acid (18:3n6) was recorded with the treatment of 50 ppm SSA. The increase in total fat content of groundnut seeds was observed with all the treatments of SSA over control. In particular maximum fat content was observed in seeds of 50 ppm SSA treated peanut plants. Trans fats were not detected in seeds by all the treatments.

Keywords: Fatty acid, Sulfosalicylic acid, Groundnut seeds

Introduction:

The groundnut is an annual oilseed legume crop. Groundnut seeds are rich source of oil and proteins. Groundnut seeds are an excellent source of edible oil, naturally containing from 40-50% [1]. In oilseed crops fatty acid composition of oils plays key role in determining the shelf life, nutritional value, flavor of products as well as functional properties [2]. Due to the higher extent of MUFA in peanut oil, it is superior to low diets for heart health. Monounsaturated and Polyunsaturated fatty acids have attracted a great attention in last decade due to their health benefits [3]. The quality of oil is related with the percentage of oleic acid and linoleic acid. The high oleic acid containing oils are more stable. Health benefits of peanut consumption such as control of weight gain, prevention of Alzheimer disorder, cancer inhibition and prevention of cardiovascular diseases have been reported by several workers [4] [Peanut Institute, 2002].

Now days incase of oilseed crops the main agenda before plant scientists is to develop strategy to improve nutritional quality. Several studies have been recognized influence of climate, irrigation, fertilizers and plant growth regulators on the yield, protein, amino acid and oil content of groundnut [5, 6]. Salicylic acid (SA) is a phenolic compound and is considered as a plant hormone [7]. SA and its derivatives have been reported to be involved in various physiological processes of plants [8, 9]. 5-sulfosalicylic acid (SSA) is a derivative of SA. There are evidences that SSA influences growth, nutrient uptake and antioxidative enzyme activities, involved in multiple stress tolerance and plays role in increasing vase life of cut flowers [10, 11, 12]. In this regard the present

investigation was carried out to assess the influence of SSA on nutritionally desirable fatty acid composition of groundnut seed oil.

Material and Methods

The experiment was laid out in Randomized Complete Block Design (RCB) with three replications. Seeds were sown in 5×3 m field plots. The groundnut plants at the age of 30 days were sprayed with different concentrations (5, 50, 100 and 200 ppm) of SSA as a foliar spray @ 40-50 ml/plant in 3 equal doses at 4 days interval. The plants receiving foliar sprays of distilled water served as control. Fatty acid composition and total oil content of dried seeds were studied after harvesting. The dried seeds of groundnut were powdered and oil was extracted with petroleum ether in a Soxhlet apparatus. Then, the solvent was completely removed under reduced pressure in a rotary to yield the fixed oil. The oil content was estimated by Nuclear Magnetic Resonance (NMR) Spectrophotometer against a standard reference sample. Fatty acid methyl esters (FAMES) were analyzed by GC-FID (A SHIMADZU GC-17-A gas chromatograph with flame ionization detector).

Result and Discussion:

Data presented in table 1 show that foliar application of SSA increased saturated fatty acids, MUFAs as well as total fat contents of groundnut seeds over control. The highest fat (oil) content was recorded in seeds of 50 ppm SSA treated groundnut plants. Effect of SSA on composition of saturated fatty acids, MUFAs and PUFAs are represented in Table 2, 3 and 4 respectively. SSA treatments was found to be increased saturated fatty acids such as palmitic acid, stearic acid, arachidic acid, behenic acid

Synthesis of novel probe 2-chloro-6-methoxy-3-phenyl hydrazone quinoline and its application to detection of persulphate in aqueous ethanol solution by fluorescence turn on

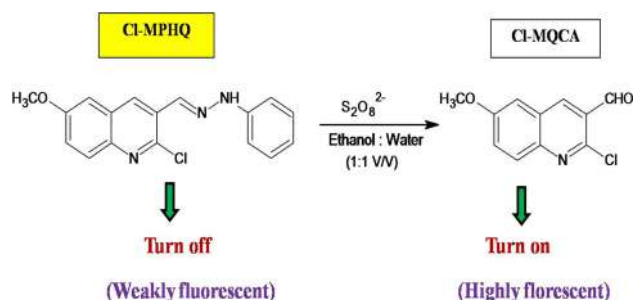
Dhanshri V. Patil¹ · Vishal S. Patil² · Sandeep A. Sankpal¹ · Govind B. Kolekar¹ · Shivajirao R. Patil¹

Received: 28 February 2017 / Accepted: 21 November 2017 / Published online: 2 December 2017
© Springer Science+Business Media B.V., part of Springer Nature 2017

Abstract

A highly sensitive and selective fluorimetric detection method has been developed for persulphate anion using fluorescence turn on of 2-chloro-6-methoxy-3-phenyl hydrazone quinoline (Cl-MPHQ) in aqueous ethanol solution. Cl-MPHQ is a weakly fluorescent compound synthesized via a one-step reaction of 2-chloro-6-methoxyquinoline-3-carboxyaldehyde (Cl-MQCA) and phenyl hydrazine. The treatment of Cl-MPHQ with persulphate ion in aqueous ethanol solution (1:1 V/V) generates fluorescent Cl-MQCA, through C=N bond cleavage. The fluorescence intensity increased linearly with the concentration of persulphate ion (0–100 $\mu\text{mol L}^{-1}$). The detection limit of the method is 1 $\mu\text{mol L}^{-1}$ determined from the standard deviation of the blank signal (3σ). The relative standard deviation of the method is 3% for 20 $\mu\text{mol L}^{-1}$ of persulphate ion. The proposed method is simple, sensitive and useful for selective detection of persulphate ion in an aqueous ethanol solution.

Graphical Abstract

Keywords 2-Chloro-6-methoxy-3-phenyl hydrazone quinoline · Fluorescence turn on · Persulphate ion detection

Introduction

Persulphate anion ($\text{S}_2\text{O}_8^{2-}$) is a strong, two-electron oxidizing agent with a redox potential of 2.01 V [1]. Persulphate widely used for chemical oxidation of organic contaminants in polluted soil, ground-water and wastewater [2–11]. Persulphate salts have many uses, such as bleaching of textiles and natural fibers, removal of thiosulphate anions from photographic plates, initiators for olefin polymerization and etching of printed circuit boards and photo resists [12]. The analytical methods available for the determination of persulphate include iodometry and spectrophotometry [5, 13–16].

✉ Dhanshri V. Patil
dtp.phy@gmail.com

¹ Fluorescence Spectroscopy Research Laboratory,
Department of Chemistry, Shivaji University, Kolhapur,
Maharashtra 416 004, India

² Department of Chemistry, Sanjeevan Engineering &
Technology Institute, Panhala, Maharashtra 416201, India

STATUS AND EMPOWERMENT OF INDIAN WOMEN IN 21ST CENTURY

Dr. Pravinchandra D. Bhakare,
MA, PhD, NET, SET, Assistant Professor and Head,
Krishna Mahavidyalaya Rethare BK, Tal Karad,
Dist. Satara

*****

ABSTRACT

In India in the Primitive, Medieval and in the Pre-independence period the status of women was very poor but the Post-independence period witnessed slow but steady progress. Indian women suffered a lot before the beginning of the 20th century and discriminated socially, economically and politically. In the 21st century especially after Independence the Government of India along with State Government's with proper plans and policies implemented various progressive and developing schemes which ultimately resulted in to the betterment of Indian Women. The different plans, programs, and policies have laid emphasis on women empowerment and increasing participation in the economic, educational, health and political fields.

INTRODUCTION

One of the key issues which attained special attention in recent times in India is a status of women in the developing society. The present Women's Population is 496 million in 2011, constitutes roughly 50 percent of India's total population. Women's are subjected to various forms of discrimination from centuries together. In nature there is no discrimination between sexes and women's play an important role in the perpetuation of human species, even though in India males outnumber the females.

Even today perfect equality does not exist in India in any dimension of social, cultural, economic and political scenario of society. Hardly 30% to 40% women's participate in economic and political activities with very meager role in decision making. The Constitution of India provides equal rights and equal status to all men and women in the country; still, women's are not able to enjoy equal status in the society as like men's. There is a change in the position of women during the last century especially in the second half of the century the women's role has increased and at present she is deeply involved not only in the biological role of bearing and rearing the children but also participating in the social, cultural and economic activities other than domestic work. Women's are empowered with social, economic and legal powers. Thus, at present women is in transition and getting closer towards men in every field of life.

STATUS OF INDIAN WOMEN IN PRIMITIVE SOCIETY

In the primitive Indian (HINDU) society WOMEN enjoyed high standard and very respectful status. The peak period of Indian women hood historically witnessed during Rig Vedic Period. The Epic Period of Ramayana and Mahabharata had a respectable place for women. In Purana's and Ethical Books women enjoyed enormous respect. But after that gradual downfall and degradation started during the Medieval Age. In this period i.e. from 8th Century AD to 19th Century AD most obscure and hazy picture was witnessed. Women were subjected to all sorts of ill-treatments such as tyranny, oppression, atrocity, exploitation, sati, devdasi, dowry, child marriage, hyper geometric marriage, polygamy and restriction of widow marriage affecting dignity and decency of Indian Women. Women do not have either social freedom or economic power. Women's are looked after as an agent of child bearing and rearing housekeepers, which are not allowed to divorce

25) Some Reflections on the Gandhian Idea of Ideal Social Order: An....
Dr. Viplav, Sikandrabad, Bulandshahar

|| 112

26) CRITICAL ANALYSIS OF TONI MORRISON'S NOVEL JAZZ
Dr. Subhash S. Waghmare, Mantha, Jalna, M.S.

|| 118

27) The Current scenario of Food Processing Industry in India
Warghade Janardhan Bhau, Mokhada, Dist. Palghar

|| 120

28) Cashless India is a need of hour: Challenges & Opportunities
DINESH YADAV, Allahabad

|| 122

29) CHALLENGES & OPPORTUNITIES: LEARNING DISABLED WITH COMMUNICATION
Dr. Munshi Lal Yadav, Hazaribag, Jharkhand.

|| 128

30) प्राचीन खानदेश
डॉ. भामरे नानाजी दगा, अक्कलकुवा, जि. नंदुरबार (महाराष्ट्र)

|| 133

31) ऊसतोड कामगार : चिकित्सक अभ्यास
प्रा. जाधव शामल भिवराव-डॉ. प्रा. वैरागडे उज्वला, (महाराष्ट्र)

|| 136

32) ग्रामीण साहित्याचा मानविंदू: डॉ. आनंद यादव
प्रा. डॉ. महावीर विठ्ठल कांबळे, ता. कराड जि. सातारा

|| 141

33) ज्ञानदेवांचे अंधविश्वासाला विरोध करणारे विचार
प्रा. डॉ. दत्तात्रय प्र. डुंबरे, औरंगाबाद

|| 144

34) हिंदी दलित रंगमंच
डॉ. भानुदास आगेडकर, वाई

|| 153

35) जम्मू कश्मीर का विवाद: एक त्रासदी
डॉ. निधि रायजादा-अनुतोष कुमार, बादलपुर (गौतमबुद्धनगर)

|| 157

36) तुलसीदास कृत 'गीतावली' में अप्रस्तुत विधान
डॉ. अशोक पंकज, लमीनी, पठानकोट

|| 159

ग्रामीण साहित्याचा मानविंदू: डॉ.आनंद यादव

श.डॉ.महावीर विठ्ठल कांबळे
मराठी विभाग प्रमुख
कृष्णा महाविद्यालय रेठरे बुद्रुक,
ता.कराड जि.सातारा

मराठी साहित्य क्षेत्रामध्ये डॉ.आनंद यादव यांच्या पार महत्त्व आहे. ग्रामीण साहित्यात कवी म्हणून त्यांचे नाव आजगमर आहे. डॉ.आनंद यादव ग्रामीण साहित्याची चळवळ उभे राखणे एक धुरंदर व्यक्तिमत्त्व. एक नेता म्हणून त्यांचे नाव आजगमर आहे. अशा या महान विभूतीचे आकस्मिक निधन २७ नोव्हेंबर २०१७ रोजी झाला. अजुन ग्रामीण साहित्याचा मानविंदू हरपला.

डॉ.आनंद यादव यांचा जन्म कोल्हापूर जिल्ह्यात कागल या गावी शेतकरी कुटुंबात ३० नोव्हेंबर १९३५ रोजी झाला. शेती हा त्यांचा मूळ व्यवसाय. कुटुंबातील मोठा मुलगा म्हणून वडिलांनी त्यांना मोठ्या आशेने शाळेत घातले पण शेतीच्या ज्ञानात मदत करावी म्हणून इयत्ता पाचवीत उत्तमानाच त्यांना शाळा सोडावी लागली. पण मोठ्या जिद्दीने व वडिलांना विरोध करून त्यांनी आपले शिक्षण पूर्ण केले. शिक्षणासाठी गाव सोडावे लागले. बोर्डींगमध्ये राहून शिक्षण पूर्ण केले. मराठी व संस्कृत विषय घेऊन एम.ए.पर्यंत शिक्षण घेतले. डॉ.आनंद यादव हे धार्मिक होते. गरीबी पाचवीला वृजलेली होती. पंढरपूरच्या विठ्ठलाच्य आशीर्वादाने ते पंढरपूर येथे कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्या स्वतः शिक्षण संस्थेमध्ये प्राध्यापक म्हणून नोकरीत रुजू झाले.

डॉ.आनंद यादव यांचा वाचनाचा छंद खूप होता. काहीतरी लिहावे असे नेहमी त्यांचा अदरहास होता. अनेक साहित्यकांची पुस्तके वाचली काहींच्या भेटीगाठी झाल्या तर काहींच्या आशीर्वादां देखील मिळाल्या. श्री.पु. भागवत, राम पटवर्धन यांच्याशी वेळोवेळी साहित्याच्या विषयावर चर्चा होऊ लागल्या. त्यातूनच त्यांच्या 'गोतावळा' या कादंबरीची निर्मिती झाली. ग्रामीण मन, माणसं, शेती, जनावर यांचा शोध त्यांनी घेतला. ग्रामीण माणसाची नाळ शेती व जनावराशी जोडलेली आहे. हे गोतावळाचा नायक 'नारबा' या व्यक्तिरेखेतून व्यक्त झाला तर 'नटरंग' या कादंबरीने तमाशगिरांचे जीवन उलगडून दाखविले कलावंतांची कला नटरंगने हेरून घेतली. पैलाचा दगड ठरलेल्या या दोन्ही कादंबरीने माणसाची मन जिंकली.

विद्याधर पुंडलिक, रा.र.बोरडे, द.ता.भोसले यांच्याशी होणाऱ्या वाङ्मयीन चर्चेतून साहित्यिक महत्त्वाकांक्षा रुंदावत गेली. एक नामवंत कवी म्हणून त्यांचे नाव पुढे येऊ लागे. त्यांच्या 'हिरवे जग' या पहिल्या कविता संग्रहामध्ये ते म्हणतात. बांधावरून हिरवे जग पाहण्यापेक्षा रानात जाऊन प्रत्यक्ष भोगून, शेतकऱ्यांचे कष्ट समजून घ्यावे, असे कष्टमय जीवन त्यांनी कवितेत दाखविले.

कष्टकरी शेतकऱ्यांच्या जीवनाचा वेध घेताना त्यांच्या कवितेतील दारिद्र्यातील जीवन जगणाऱ्या शेतकऱ्यांचे पत्नीवरचे प्रेमाकरता म्हणतात.

“मला नग आता भाकरी
आताच प्यालोय मी पाणी,
तूच खा-पोट भरून शान
थानच मूल हाय सोन्यावाणी”

उपासमार सोसत मातीत रावणाऱ्यांची कर्म कहाणी साकारणारी ही ग्रामीण कविता आहे. अशा प्रतिकूल परिस्थितीही दिसू येणारी त्यांची आत्मिक श्रीमंती मात्र कौतुकार्थ्य आहे. अर्धपोटी राहणाऱ्या कष्टकरी माणसाची अशी अनेक कविता गरिबीचे दर्शन घडवितात. गोंदण कणसे, रानकोटयाची फुल, थंडीच्या दिवसात, भोमच्या पुनवेला, शेवरीच लगीन अशा अनेक कवितांमधून निसर्गाचे चित्रणाबरोबरच

ISSN: 2394 5303

Impact
Factor
5.011(IJIF)

Printing Area™
International Research Journal

April 2018
Issue-40, Vol-04

01

UGC Approved
Jr.No.43053

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research
Journal in Marathi, Hindi & English Languages

April 2018, Issue-40, Vol-04

Editor

Dr. Bapu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Co-Editor

Dr. Ravindranath Kewat

(M.A. Ph.D.)

३. जेष्ठ नागरिकांना कॅशलेस व्यवहारासंबंधी योग्य माहिती देणे.

निष्कर्ष :-

भारत सरकारने ८६ टक्के चलन बंद केल्यामुळे चलनाचा तुटवडा निर्माण झाला. त्यामुळे आर्थिक व्यवहार करण्यास अडचण झाली. सरकारने कॅशलेस व्यवहार वाढविण्यासाठी वेगवेगळ्या जाहिरात पध्दतीने तसेच काही कॅशलेस व्यवहारावर सरकार मार्फत सुट सुध्दा देण्यात आली. हा पेपर कॅशलेस व्यवहाराचा एक अभ्यास आहे. कॅशलेस व्यवहाराचे विविध पध्दती, फायदे, नागरिकांनी घ्यावयाची काळजी, नागरिक, समाजसेवी संस्था व बँकेचे जबाबदाऱ्यांचा अभ्यास केला आहे जेणेकरून मुलभूत कॅशलेस व्यवहार समजण्यास मदत करेल.

संदर्भ सुची :-

1. <http://www.ijcter.com/>- Impact and Importance of Cashless Transaction in India Ms.Pranjali A. Shendge, Mr. Bhushan G. Shelar, Asst. Prof. Smitaraja S. Kapase 3/ Volume 3 Issue 4, April 2017
2. <https://www.youtube.com/watch?v=66tqH-T0-Gs&t=11s> / Pros and Cons of Cashless Economy
3. <https://www.youtube.com/watch?v=srQUJ1KcVrY> - Cashless Economy
4. <https://www.youtube.com/watch?v=HcSlzUQlh3A> - India Move to Cashless Transactions after Demonetisation Move by PM Modi
5. https://www.youtube.com/watch?v=WxOGWm_ClyU&t=209s- Ashtech.in | Cashless Economy [Marathi], Digital Transactions in India |
6. महाराष्ट्र शासन लोकराज्य मासिक जाने. २०१७
7. https://www.researchgate.net/publication/3162983_Cashless_transaction_Modes_advantages_and_disadvantages - Cashless transaction: Modes, advantages and disadvantages

23

क्रांतीकारक : बिरसा मुंडा

प्रा.डॉ. महावीर वि. कांबळे
कश्णा महाविद्यालय रेठरे बुद्रुक
ता. कराड, जि.सातारा

प्रस्तावणा:

बिहारमधील अदिवासी मुंडा जमातीत रांची जिल्हयातील उलीहानू या खेडेगावात १५ नोव्हेंबर १८७५ रोजी बिरसाचा जन्म एका गरिब अदिवासी कुटुंबात झाला. वडील सुगना मुंडा व आई करमीहानू यांच्या पोटी जन्मले, हलाकी व गरिबीमुळे ईसाई धर्मात बिरसाचे कुटुंब गेले. बिरसा हा लहानपणापासून गरिब, शांत, आज्ञाधारक होता. तो खोटे कधी बोलत नसे, अन्याय सहन करणे हा त्याचा स्वभाव नव्हता. बिरसाने ख्रिस्ती मिशनरीमध्ये शिक्षणाचे धडे घेतले. शाळेमध्ये असणाऱ्या कडक शिस्तीमुळे त्याचे बालपण घडत गेले. बिरसा हा हुशार व बुद्धीमान होता. हे वडिलांच्या ध्यानात आले. त्यामुळे त्यांच्या वडिलांनी माध्यमिक शिक्षण चाईबासा येथील जे.ई. एल. मिडलस्कूलमध्ये शिक्षण घेण्यासाठी दाखल केले. बिरसा शाळेत रमलेला होता. बाहेरील वातावरणाचा शोध घेण्याइतपत त्याची बुद्धी कुशल झाली होती. त्याच काळात इंग्रजांचा आपल्या लोकांच्यावर अन्याय करत होते. तो ते पहात होता. त्यातूनच त्याच्या मनात क्रांतीकारक विचाराचे बीज मनात निर्माण होऊ लागले.

बिहारमधील छोटा नागपूर हा मुळात अदिवासींचा प्रदेश होता. तेथील नैसर्गिक संपत्तीवर आदिवासींचा पुरातत्वापासून मालकी हक्क होता. पण काही काळानंतर ब्रिटिशांचे शासन राज्यकारभार करू लागले. त्यामुळे येथे असणारा जमिनदार, पुरोहित, ठेकेदार, सावकार, व्यापारी या सर्व श्रीमंत लोकांनी बिहारमधील छोटा नागपूर हा प्रदेश बळकावला. या सर्वांनी आदिवासींच्या अज्ञानाचा गैरफायदा घेऊन

आंतरविद्याशास्त्रीय राष्ट्रीय चर्चासत्र (दि. १२ जानेवारी २०१८)

विषय : आजच्या संदर्भात वैचारिक साहित्याची प्रस्तुतता

आयोजक	श्री शाहू छत्रपती शिक्षण संस्थेने, श्री शाहाजी छत्रपती महाविद्यालय, दसरा चौक, कोल्हापूर	ISSN 2349-638x Impact Factor 3.025
-------	--	---------------------------------------

Sr. No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
37.	किरण सर्जेराव पवार	भटक्या जमातींच्या सांकेतिक भाषेच्या उत्पत्तीसंदर्भातील साहित्यिक वैचारिकतेचे विवेचन	181 To 184
38.	एस. जी. चुकेवाड	मराठी साहित्यातील स्त्रीवादी लेखिकांच्या कादंबऱ्यातील वैचारिकतेचे स्वरूप	185 To 190
39.	डॉ. वर्षा शिरीष फाटक	डॉ. नरेंद्र दाभोलकर यांच्या साहित्यातील वैचारिकतेचे स्वरूप	191 To 194
40.	डॉ. संजय कांबळे	'ज्ञोत' राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाच्या विचारधनावर प्रकाश टाकणारा ग्रंथ	195 To 204
41.	डॉ. पांडुरंग गावडे	ग्रामीण कादंबरीची विचारधारा	205 To 207
42.	डॉ. शिवलिंग मेनकुदळे	मराठी भेदिक कवितेतील वैचारिकता व आखाड्याचे स्वरूप	208 To 211
43.	सुहास व्यंकटेश कुलकर्णी	विभावरी शिरूरकर : स्त्रीवादी विचार प्रवाहाच्या आद्यप्रवर्तक	212 To 217
44.	डॉ. संजय पाटील	शांताराम गरुड यांचे लेखन	218 To 221
45.	प्रशांत नागावकर	नाटकाचे साहित्य व प्रयोगमूल्य : काही विचार	222 To 226
46.	डॉ. शिवाजी महादेव होडगे	प्रबोधनाच्या चळवळी आणि एकोणिसाव्या शतकातील स्त्रीयांचे वैचारिक लेखन	227 To 231
47.	डॉ. शर्मिला बाळासाहेब घाटगे	मराठी वैचारिक साहित्य : एक चिंतन	232 To 233
48.	सौ. नूतन विभूते	महात्मा जोतीराव फुले यांच्या वैचारिक साहित्याची प्रस्तुतता	234 To 239
49.	डॉ. मीनाक्षी विनायक कुरणे	मैथिलीशरण गुप्त के काव्य में वैचारिकता (जय-भारत के संदर्भ में)	240 To 243
50.	डॉ. नारायण विष्णु केसरकर	कबीर काव्य का वैचारिक पक्ष और उसकी प्रासंगिकता	244 To 247
51.	सौ. चंद्रलेखा चव्हाण	चरित्रप्रधान खंडकाव्यों का आज के संदर्भ में विमर्श	248 To 251
52.	डॉ. सरोज पाटील	संत कवि कबीर के विचारों की प्रासंगिकता	252 To 255
53.	डॉ. प्रवीणकुमार न. चौगुले	आदिवासी कविता एवं स्त्रीवादी वैचारिकी (निर्मला पुतुल की कविताओं के संदर्भ में)	256 To 260
54.	डॉ. पी. सी. लाड	'कबीर-वाणी' की सामाजिक प्रासंगिकता	261 To 262

आयोजक	श्री शाहू छत्रपती शिक्षण संस्थे, श्री शहाजी छत्रपती महाविद्यालय, दसरा चौक, कोल्हापूर	ISSN 2349-638x Impact Factor 3.025
-------	---	---------------------------------------

मैथिलीशरण गुप्त के काव्य में वैचारिकता
(जय-भारत के संदर्भ में)

डॉ. मीनाक्षी विनायक कुरणे

कृष्णा महाविद्यालय, रेठरे बु।।, तहसिल-कराड, जि. सातारा

'साहित्य' शब्द अंग्रेजी के 'लिटरेचर' का हिंदी पर्याय है। जो गद्य और पद्य रूप में होता है। जिसमें भावो और विचारों की अभिव्यक्ति के द्वारा रसास्वाद, मनोरंजन, लोककल्याण, उपदेश, आनंद, कोईबोध, संदेश, या मार्गदर्शन किया जाता है। सृष्टि के हर कार्य के जड़ में कोई न कोई प्रयोजन होता ही है। 'साहित्य' भी इसके लिए अपवाद नहीं है। रचनाकार किसी किसी प्रयोजन से ही अपने इर्द-गिर्द के अनुभव रेखांकित करता है। डॉ. गणपतिचंद्र गुप्तने "साहित्य" की परिभाषा आचार्य मम्मट की तरह- "1 यश प्राप्ति, 2 अर्थप्राप्ति, 3 व्यवहारज्ञान, 4 लोकहित, 5 आत्म-शांति, 6 कांतासम्मित उपदेश।" 1 को ही स्वीकृत किया है। तो डॉ. गुलाबरायने "हितेन सह सहितम तस्यभावः साहित्यम्" 2 कहकर 'साहित्य' या 'काव्य' की मूलप्रेरणा-मानवहित या मानवकल्याण ही मानी है। 'साहित्य' या 'काव्य' में केवल मानव जीवन का प्रतिबिंब नहीं होता, तो उसमें जीवन की अर्पणता का बोध होता है। और बोध से ही विचार व्यक्त होता है। बिना विचार से 'साहित्य' या 'काव्य' सृजन नहीं होता। अतः स्पष्ट है कि 'साहित्य' और 'विचार' का संबंध सदियों पुराना है। आधुनिक काल में यह संबंध और अधिक दृढ़ हुआ परिलक्षित होता है। आधुनिक काल के कवि मैथिलीशरण गुप्तजी ने समय की माँग के अनुसार युग में जो-जो परिवर्तन समय-समय पर हो रहे थे, उन्हें अपनी रचनाओं में विवेचित कर दिया। उन्होंने राम से लेकर मार्क्स तक की काव्य यात्रा में अपनी प्रगल्भ वैचारिकता का परिचय देकर 'हिंदीसाहित्य' की प्रौढ़ता ही सिद्ध की है। उनके काव्य में राष्ट्रप्रेम, मानवप्रेम, गांधीवादी विचार, उपेक्षित नारीपात्र, आदर्शता, नैतिकता से प्रयुक्त चरित्र यामानव जीवन के सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक विकास के सभी मानवीय वैचारिकता को अपने काव्यों में विवेचित किया है। यहाँ केवल 'जय-भारत' खंड काव्य की मानवीय वैचारिकता पर हम चर्चा करेंगे। विषय की सुस्पष्टता के हेतु केवल 'जय-भारत' खंड काव्य की यहाँ चर्चा करते हैं। वैष्णव संस्कारों में पनपे गुप्तजी युगधर्म को सुरक्षित रखकर आधुनिक विचारों को स्वीकृत करते हैं। वे पुराने दकियानुसी विचारों को छोड़कर नए विचारों को अपनाते हैं। नैतिकताका, आदर्शताका, झुठा नकाब फेंक देने का साहस दिखाते हैं। और मानवतावादी विचारों को अपनाते हैं। उदात्त चरित्रों का निमार्ण कर मानव ही सृष्टि का सर्वश्रेष्ठ जीव घोषित करते हैं। तभी तो 'जय-भारत' के 'नहुष' सर्ग में नहुष अपने पतन में भी उत्थान की चेष्टा करता है-

"फिर भी उदूंगा और बढ़के रहूंगा मैं,

नर हू, पुरुष हूँ मैं चढके रहूंगा मैं।" 3

युधिष्ठिर भी इस सत्य की स्थापना में जीवन के अंत तक प्रयत्नशील रहा। प्रस्तुत काव्य में उनका यह रूप बहुत उँचा उठा है-

"जीवन, यशसु, सम्मान धन-संतान सुख सब मर्म के।

मुझे परंतु शतांश भी लगते नहीं निज धर्म के।" 4

तथा काव्य के अंत में 'स्वर्गारोहण' सर्ग में वे भगवान से कहते हैं कि, हे ईश्वर तुम मुझे देवत्व कोटी में न पहुँचाकर मानव ही बना रखें। -

"हे नारायण मैंका कहूँ, तु निज नरमात्र मुझे रखना।" 5

स्पष्ट है कि मनुष्य बनकर रहने की तीव्र इच्छा व्यक्त कर कवि ने जीवन का यथार्थ चित्रित किया है। क्यों कि जीवन में मनुष्य बनकर रहना ही सबसे कठिन होता है। काम, क्रोध, मद, लोभ, मोह, द्वेष, मत्सर, अंह, हिनत्व भाव से मानव आपने आप से कभी छुटकारा नहीं पा सकता। इसी कारण कवि मनुष्य बनकर मानव कल्याण कि बात करते हैं-

Interdisciplinary National Seminar on Culture Conflict In Literature And Humanities Organizer:- Vitthalrao Patil Mahavidyalaya, Kale	16 th Sept. 2017
---	--------------------------------

Sr.No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
20	Prashant Bibhishan Patil	Yoga for Sports –A Study	69 To 72
21	Anil Balaso Balugade	Yoga for Depression and Anxiety Disorder	73 To 76
22	Krishna B.Patre	A Geographical Study of Indian Culture	77 To 80
23	प्रा.नितीन विठ्ठल पाटील	'दौड' उपन्यास में चित्रित संस्कृति संघर्ष	81 To 83
24	प्रा.रविदास एस.पाडवी	संस्कार' उपन्यास में सांस्कृतिक संघर्ष	84 To 86
25	सुमित गंगवार	आधुनिक भारतीय शिक्षा व्यवस्था पर संस्कृति का प्रभाव : एक विश्लेषात्मक अध्ययन	87 To 90
26.	डॉ.आरिफ शौकत महात	जातिगत संघर्ष की दास्तान: शिकंजे का दर्द	91 To 93
27.	डॉ.मीनाक्षी विनायक कुरणे	नारी संघर्ष और मैत्रेयी पुष्पा की 'कस्तूरी कुण्डल बसै 'आत्मकथा	94 To 96
28.	डॉ.विनायक बापु कुरणे	जीने का संघर्ष और वीरेंद्र जैन का 'डूब ' उपन्यास	97 To 100
29.	डॉ.स्वाती गुप्ता	मीडिया संस्कृति का महिलाओं पर प्रभाव	101 To 103
30.	अनूप कुमार सिंह	बुनियादी तालीम विद्यालय (आनन्द निकेतन) की संस्कृति एवं शिक्षण अधिगम प्रक्रिया:एक विश्लेषणात्मक अध्ययन	104 To 109
31.	प्रा.नरेद्र नरसिंग सूर्यवंशी	भारतीय सभ्यता पर इस्लाम का प्रभाव	110 To 114
32.	डॉ.नारायण विष्णु केसरकर	'नीलू नीलिमा नीलोफर' उपन्यास में चित्रित सांप्रदायिक संघर्ष	115 To 117
33.	प्रा.जेलित कांबळे	आना इस देश उपन्यास में सांप्रदायिक संघर्ष	118 To 119
34.	डॉ.शहनाज एम सय्यद	महिला उपन्यासकारों में सांस्कृतिक संघर्ष	120 To 122
35.	डॉ.प्रकाश शंकरराव चिकुर्डेकर	आधुनिक हिंदी उपन्यासों में चित्रित लोकसांस्कृतिक जीवन-संघर्ष के विशेष संदर्भ में	123 To 125
36.	प्रा.सतीश कृष्णात पाटील-कोले	'चलती चाकी' में सांस्कृतिक जीवन की दाहकता का चित्रण"	126 To 127
37.	प्रा.डी.एच. नाईक	आधुनिकता और संस्कृति	128 To 131
38.	डॉ.सिद्राम खोत	साठोत्तरी काव्य में सांस्कृतिक अंतर्विरोध	132 To 134
39.	अमित रत्न द्विवेदी	बहु-सांस्कृतिक कक्षा की शिक्षण अधिगम प्रक्रिया में शिक्षक की भूमिका	135 To 140
40	प्रा.संगीता विष्णु भोसले	'तुम्हें बदलना ही होगा...' उपन्यास में नारी मुक्ति संघर्ष	141 To 144
41.	प्रा.मनिषा भिमराव शेळके	'अज्ञेय' के निबंधों में व्यक्त संस्कृति चिंतन	145 To 146

नारी संघर्ष और मैत्रेयी पुष्पा की 'कस्तूरी कुण्डल बसे' आत्मकथा

डॉ.मीनाक्षी विनायक कुरणे
कृष्णा महाविद्यालय, रेठरे ब्रु.
तहसिल-कराड, जिला.सातारा
(महाराष्ट्र)

आधुनिक हिंदी लेखिकाओं में मैत्रेयी का नाम शीर्षस्थ है। उन्होंने अपने भोगे हुए यथार्थ को, अपनी आत्मकथा 'कस्तूरी कुण्डल बसे' में चित्रित किया है। प्रस्तुत आत्मकथा में लेखिका माँ कस्तूरी के जीवनपट को रेखांकित करते करते अपने जीवन को अप्रत्यक्ष रूप से स्पष्ट करती रही है। इसमें दोनों का जीवन संघर्ष चित्रित है। माता और पुत्री के बीच के वैचारिक टकराव की स्थितियाँ, दोनों के उम्र, दोनों के सामाजिक संदर्भ, परिवेश आदि में भिन्नता होने के कारण दोनों में हमेशा संघर्ष रहा है। "इसे उपन्यास कहूँ या आपबीती... ? में मैत्रेयी लिखती है, "मेरी और मेरी माँ की कहानी। आपसी प्रेम, घृणा, लगाव और दुराव की अनुभूतियों से रची कथा में बहुत सी बातें ऐसी हैं जो मेरे जन्म के पहले ही घटित हो चुकी थी, मगर उन बातों को टुकड़ों-टुकड़ों में माताजी ने जब-तब बता डाला, तब-तब उन्हें अपनी बेटे की स्त्री जीवन के बारे में नए सिरे से समझाना पड़ा।.....मगर यादों में जो मुकम्मल तस्वीरें जिन्दा हैं, वे ही कहानी का आधार हैं.... मेरे लिए तो सबकुछ माँ को निकट से जानने की ही पीड़ा और प्रक्रिया रही और शायद इसीलिए मैं ठोस यथार्थ की तरह अपने तीखें-मीठे अनुभव लिखकर मुक्ति की आकांक्षा में माताजी रुपी संस्कार को अपने 'सिस्टम' से निकाल रही थी या कि अपने बाहर-भीतर को पछीटने-खँगालने पर तुली हुई इस कथा को लिख रही थी।"1 पुरुष सत्ता की शिकार बनी भारतीय नारी का जीवन कितना संघर्षमय होता है। इस त्रासदी को लेखिकाने प्रस्तुत आत्मकथा में विशद किया है। 'कस्तूरी कुण्डल बसे' आत्मकथा की नायिका कस्तूरी है। वह आधुनिक, स्वाभिमानी नारी के रूप में चित्रित है। आरंभ से ही वह अपने व्यक्तित्व निर्माण में संघर्षरत रहीं है।

कस्तूरी विवाह के बंधन को नकार कर स्वतंत्र और मुक्त जीवन जीना चाहती है। तभी तो माँ और भाई के कहने पर भी अपनी बात पर अड़ी रहती है। विवाह अपने जीवन का सबसे बड़ा संकट मानती है। तथा इस परम्पराओं के प्रति विद्रोह करना चाहती है। माँ जब उसे 'विवाह' ना करने का कारण पूछती है तो उत्तर में मानो परम्पराओं का विरोध करती है- "मुझे सती जाने से जिन्दा मरने से डर लगता है।"2 इस कथन से क्रोधित माँ उसे हर हालात में कह देती है कि, शादी के बिना 'औरत' का जीवन अधूरा है। और तू मूर्ख लड़की ! तो उस रुढ़ि-परम्परा का विरोध करना चाहती है।" बड़ा पीलिया का मरीज है, सब जानते हैं, पर ब्याह हो जाता तो सहारा पा जाता... पर तू अडियल छोरी ! आज को तेरी जगह मेरी रज़्जो (बड़ी बेटे) होती तो गाय की तरह, जहाँ हम कहते, चल देती। तू तो आदमी के बुढ़ापे से बिदक रही है, यह नहीं पता कि तेरा बाप मुझे जवानी में ही छोड़कर भाग गया। गोरों की मार बुढ़ापे और बीमारी से बड़ी है, तेरे भइया भी डर के मारे भाग जाएँगे। तू यही चौंता करके बैठी रहना, यही चाहती है नटिया?"3

माँ और भाई के समझाने पर वह शादी के लिए तैयार नहीं होती परंतु भाभी के अमानवीय व्यवहार से व्यथित होती है- "लड़की धान का पौधा होती है समय पर उसे दूसरी जगह लगा देना चाहिए। समय पर ना लगाने से पौधा मर जाता है उसकी जड़े सूख जाती और वह कड़ा हो जाता है जिसे बाद में उखाड़कर फेंक देना पड़ता है।"4 इस कथन से कस्तूरी अन्दर ही अन्दर टूट जाती है।

कस्तूरी की माँ उस समय के परिवेश से, रुढ़ियों और परम्पराओं से जूझकर उभरने का प्रयत्न करती है। लेखिका ने उस समय के माहोल को आत्मकथा में चित्रित किया है। जब बेटियों का विवाह सौंद के रूप में किया जाता था। कस्तूरी जब अपना घुँघट ससुराल में नहीं उठा रही थी तब किसी बूढ़ी

December 2017
Special Issue

ISSN: 2319-3689

UGC Approved Journal
Sr. No. 126, Journal No.44813

Critical Space®

A Peer-reviewed (refereed) International Journal
in English Language and Literature

Special Issue

on

**Transformation in Language, Literature,
Society and Culture in the 21st Century**

Guest Editors

Dr. Milind Desai   Mr. Vithal Rote
Dr. Suvarna Patil

२१ व्या शतकातील -पारंपारिक खेळ

प्रा.संजय रामचंद्र पाटील

प्रस्तावना :-

प्राचीन काळी माणूस जंगलात रहात होता. रोजच्या घडामोडींचे निरीक्षण आणि अनुभवातून फार काही शिकत होता. दुसऱ्यावर चाल करणे किंवा आक्रमण करणे आणि स्वतःचे व कुटुंबाचे रक्षण करणे हा जंगलातला त्याचा पहिला धडा. माणसाच्या बहुतेक खेळांचा पाया हाच आहे यातूनच कल्पकता वापरून माणसाने विविध खेळ निर्माण केले. पाण्यात पोहणाऱ्या, माशांच्या हालचाली पाहून आपणही पाण्यात खेळावे असे वाटल्यामुळे पोहण्याचा खेळ जन्माला आला असेल.

त्या त्या काळातील परिस्थितीनुसार प्रत्येक पिढीचे काही खेळ असतात. आपल्याकडे पूर्वीच्या काळी गोट्या, भोवरा, लगोरी, विटी-दांडू, लपंडाव, पकडा-पकडी, चोर-पोलीस, सुरपारंब्या, खांब-खांब खांबोळी, दोरीवरच्या उड्या, फुगड्या, भातुकली, आंधळी कोशिंबीर, भेंड्या, तळ्यात-मळ्यात असे खेळ खेळले जात.

पूर्वीचे बरेचसे खेळ मुलांच्या वयानुसार, विविध कौशल्याचा विकास करणारे कमी खर्चाचे, पर्यावरणाशी मिळते जुळते असणारे होते. या स्त्रियांच्या खेळांचं वेगळेपण म्हणजे ते साधारणपणे घरात किंवा अंगणात खेळले जाणारे खेळ असतं. त्यात गाण्याचा सुध्दा समावेश असे. मोठ्या स्त्रियांचे बरेचसे खेळ सणाला खेळले जात. मंगळागौर, नागपंचमी, हरतालिका अशा सणांच्या दिवशी स्त्रियांना व मुलींना मनसोक्त खेळायला मिळायचं. नागपंचमीचे वैशष्ट्या म्हणजे झाडाला बांधलेला उंच झोका आणि थकून जाईपर्यंत खेळला जाणारा झिम्मा, झिम्मा हा तर एक नाचाचा प्रकार होता. त्यामध्ये नाद व संगित होतं. झिम्माची गाणी साधी, सर्वाना म्हणता येण्यासारखी असायची. त्यात हाताची हालचाल पावलांची हालचाल व शब्दांची गुंफण जुळून येत असे. उदा. "आंबा पिकतो, रस गळतो, कोकणचा राजा बाई झिम्मा खेळतो".

मंगळागौर आणि हरतालिकेची रात्र म्हणजे तर खेळून जागण्याचीच रात्र असायची. मंगळागौरीला खाण्याची चंगळ असे. भरल्यापोटी खेळणं असायचं. आणि हरतालीकेला याच्या अगदी उलट परिस्थिती असे. या रात्री फुगड्या खेळाल्या जायच्या. फुगडी हा लहान मुलीपासून अगदी चाळीस - पन्नासीच्या बायकांपर्यंत सगळ्यांचाच आवडता खेळ होता. फुगडी मध्ये अनेक प्रकार होते. उदा. त्रिफुला, चौफुला, दंड फुगडी, केरसुणी, लोळण, कासव फुगडी इत्यादी. यातून एकत्र येण्याचा आनंद आणि थोडाफार व्यायामही होत असे. याशिवाय झिम्मा, फेर, खुंटण मिर्ची, कानग्रेष्ट, करवंद, गडुड वगैरे खेळ सुध्दा असत. सुप, लाटणं, परात वगैरे स्वयंपाक घरातील वस्तु खेळासाठी वापरल्या जात असत.

सुरपारंब्या, गजगे, ठिकच्छ हे देखील ग्रामीण भागातील मुलींचे खेळ होते. गजगा उंच उडवून झेलण्यात महिलांची एकाग्रता व अचुकता वाढायची. कांही खेळ स्त्रियांच्या मानसिकतेशी संबंधीत होते.

कृष्णा महाविद्यालय, रेंठरे बुद्रुक.

[297]

PEER Reviewed & Refereed JOURNAL
ISSUE-11 VOLUME-2 IMPACT FACTOR-GIF-1.7216, SJIF-5.618
ISSN-2454-6283 जनवरी-मार्च, २०१८
AN INTERNATIONAL MULTI-DISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL

शोध-ऋतु

त्रिमाही शोध-पत्रिका

सम्पादक
डॉ.सुनील जाधव ,नांदेड
९४०५३८४६७२

तकनीकी सम्पादक
अनिल जाधव, मुंबई

web:- www.shodhritu.com
Email - shodhrityu78@yahoo.com
WhatsApp 9405384672

23.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे महिला सबलीकरणासाठी केलेले कार्य-प्रा.डॉ. विश्वनाथ काशिनाथ सोनवणे
(इतिहास विभाग)

कृष्णा महाविद्यालय, रेटरे बु ॥ (शिवनगर) ता. कराड जि. सातारा

गोषवारा: बाबासाहेबांच्या मते कोणत्याही समाजाचे मूल्यमापन त्या समाजातल्या स्त्रियांची परिस्थिती कशी आहे, यावरून करता येते. समाजाने स्त्रियांच्या विकासाकडे लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक असल्याची त्यांची आग्रही भूमिका होती. ते स्त्री शिक्षणाचे पुरस्कर्ते होते. औरंगाबादला त्यांनी मिलिंद महाविद्यालयाची स्थापना केली इथे मुलींनाही प्रवेश दिला. भारताच्या सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक व राजकीय जडण-घडणीमध्ये अनेक व्यक्तींचे योगदान दिले आहे. त्यापेक्षाही स्त्री विकासासाठी त्यांनी केलेले कार्य खुप उल्लेखनीय आहे. त्यांच्या भारताच्या राष्ट्रीय जीवनातील कार्याचा उल्लेख करणे म्हणजे त्यांना अर्पण केलेली ही मानवंदनाच होय. खाण कामगार स्त्रीला प्रसूती भत्ता, कोळसा खाणीत काम करणाऱ्या स्त्री कामगारांना पुरुषांइतकीच मजुरी, बहुपत्नीत्वाच्या प्रथेला पायबंद, मजूर व कष्टकरी स्त्रियांसाठी 21 दिवसांची किरकोळ रजा, एका महिन्याची हक्काची रजा, दुखापत झाल्यास नुकसान भरपाई आणि 20 वर्षांची सेवा झाल्यावर निवृत्तिवेतनाची तरतूद यांसारख्या महत्त्वाच्या निर्णयांचा उल्लेख करायला हवा.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये: (1)डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या महिलांच्या आर्थिक विकासाशी संबंधित विचारांचा अभ्यास करणे. (2)राष्ट्र उभारणी कार्यातील महिला सबलीकरणाच्या दृष्टीने डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान अभ्यासाणे. (3)हिंदु कोड बिलांद्वारे महिलांना मिळालेले अधिकार अभ्यासाणे. (4)स्त्री-पुरुष समानतेच्या दृष्टीने महिलांना पोटगीचा अधिकार मिळणेबाबत डॉ. आंबेडकरांच्या कार्याचा आढावा घेणे. **संशोधन पध्दती:** प्रस्तुत शोधनिबंधाच्या लेखनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीचा वापर करण्यात आलेला आहे. **संशोधनाचे स्रोत:** प्रस्तुत शोध निबंधाच्या लेखनासाठी दुय्यम साधनसामुग्रीचा वापर करण्यात आलेला असून यासाठी उपलब्ध संदर्भ साहित्य, वर्तमानपत्रे तसेच मासिके या माध्यमांचा वापर करण्यात आहे.

20 व्या शतकाच्या प्रारंभीचे भारतीय स्त्रीजीवन: भारतीय समाज हा अनेक जाती, धर्म व प्रांत यात विभागला गेला आहे. 20 व्या शतकाच्या प्रारंभी त्रिरटीश आमदानीच्या काळातही येथे जाती व्यवस्था, धर्मसंस्था यांचे प्राबल्य ब-याच अंशी टिकून होते. ब्राम्हण, क्षत्रिय, वैश्य, शुद्र या वर्णानुसार समाजातील लोकांची विभागणी सर्रासपणे होत असे. त्यातच स्त्री-पुरुष हा भेदभावही मोठय़ा प्रमाणावर सर्वत्र होता. राष्ट्रीय जीवनात स्त्रीयांचे स्थान व हिस्सा सारखाच असला पाहिजे होता. पण याकाळात स्त्रीयांचे समाजातील स्थान दुय्यमच होते. 'मनुस्मृती' या प्राचीन ग्रंथाला प्रमाण मानून 'स्त्री न स्वातंत्र्यमर्हती' असे सांगण्यात येई. म्हणजेच स्त्रीयांना या ग्रंथाने

कोणतेही स्वातंत्र्य नाकारले होते. स्त्रीयांचा व त्यांच्या हक्कांचा स्वतंत्रपणे विचारच त्याकाळात होत नव्हता. मनुस्मृतीचे जोखड शतकानुशतके भारतीय समाज वाहत आला होता. यास विरोध करण्याचे धैर्य काही समाजसुधारकांने दाखविले होते. त्यातुन स्त्रीयांचे शिक्षण, विवाहसंमती सारख्या अधिकारांना विचारात घेतले जाऊ लागले. महाराष्ट्रात यासाठी महात्मा फुले, बंगालमध्ये राजाराम मोहनरॉय या सारख्यांनी पुढाकार घेतला. त्यातून काही अंशी स्त्रियां स्वतंत्र शिक्षणसंस्था,सतीबंधीचा कायदा सारख्या सुधारणा झाल्या. तरीही 20 व्या शतकाच्या प्रारंभास स्त्रीयांना अर्थार्जन, स्वावलंबन, राजकीय अधिकार अदयापही मिळाले नव्हते.

मुस्मृतीचे दहन (25 डिसेंबर-1927):डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मनुस्मृतीचे केलेले दहन ही एक प्रतिगामी व विषमतावादी विचारसरणी विरुद्ध केलेली प्रतीकात्मक कृती होती. आंबेडकरांच्या नेतृत्वाखाली बहिष्कृत हितकारणी सभेने महाड येथे 25 व 26 डिसेंबर 1927 रोजी अस्पृश्यांचे अधिवेशन भरवले. त्यात अधिवेशनात प्रामुख्याने दोन कार्यक्रम करण्याचे निश्चित करण्यात आले. 1.चवदार तळ्यावर पाणी पिण्यासाठी अस्पृश्य बांधवानी वहिवाट पाडावी, म्हणून आंबेडकर यांच्या नेतृत्वाखाली सर्वांनी मिरवणुकीने सामुहिकपणे जाऊन चवदार तळ्याचे पाणी प्यावयाचे. 2. हिंदू समाजातील व धार्मिक सामाजिक विषमतेचा आधार असलेल्या मनुस्मृती ग्रंथाचे दहन करायचे. प्रतीकात्मक रीतीने हिंदूतील सामाजिक विषमतेचे निर्मूलन करावयाचे. त्यांनी अगदी साध्या भाषेत त्यांनी हा संवाद साधला. आंबेडकरांचे ब्राम्हण सहकारी गंगाधर, नीलकंठ सहस्त्रबुद्धे यांनी मनुस्मृती दहन करण्याचा प्रस्ताव मांडला आणि अस्पृश्य सहकारी पां. न. राजमोज यांनी अनुमोदन दिले. त्यानंतर मनुस्मृती जाळण्याचा कार्यक्रम करण्यात आला. दहनभूमीवर (सरणावर) म्हणजे वेदीवर मनुस्मृती ठेऊन तिचे दहन करण्यात आले आणि हे काम आंबेडकरांचे ब्राम्हण सहकारी गंगाधर नीलकंठ सहस्त्रबुद्धे तसेच पाच-सहा अस्पृश्य साधू या सहकाऱ्यांनी पूर्ण केले. मनुस्मृती दहनाचे परिणाम इतके दुरगामी होते की, त्या घटनेची तुलना मार्टिन ल्युथरने केलेल्या पोपच्या (ख्रिश्चन धर्मगुरू) धर्मबहिष्कृततेच्या आज्ञेच्या दहनाशी केली गेली आता डॉ. आंबेडकरांच्या या अवाहानाने अस्पृश्य स्त्रीयांमध्ये एक चैतन्य व आशावाद निर्माण झाला आणि बदल होऊ लागले.

बालविवाह प्रतिबंधक कायदा व कुटुंब स्वाथ्य योजना: स्वतंत्र भारताच्या उज्वल भविष्यासाठी संपूर्ण देशाची लोकसंख्या नियंत्रित व्हावी असे डॉ. आंबेडकरांचे स्पष्ट मत होते. सन 1920 पासून भारतात रघुनाथ धोंडो कर्वे यांनी संतती नियमनाचे जे उघड समर्थन केले होते. आपला देश लोकसंख्येमुळे 'हमाल व भिका-यांचा देश' होईल अशी चेतावणी त्यांनी दिली होती. सन 1929 मध्ये चर्चेत आलेल्या 'बालविवाह प्रतिबंधक' कायद्यासही डॉ. आंबेडकरांनी पाठिंबा दर्शविला. आंबेडकर यांनी या बिलाच्या निमित्ताने राज्यसंस्था, कायदे आणि समाजपरिवर्तन यावर भाष्य केले आहे.त्यांच्या मार्गदर्शनाने मुंबई

December 2017
Special Issue

ISSN: 2319-3689

UGC Approved Journal
Sr. No. 126, Journal No.44813

Critical Space®

A Peer-reviewed (refereed) International Journal
in English Language and Literature

Special Issue

on

**Transformation in Language, Literature,
Society and Culture in the 21st Century**

Guest Editors

Dr. Milind Desai

Mr. Vithal Rote

Dr. Suvarna Patil

२१ वे शतकातील भारतीय शेती उत्पादकता व उत्पादनातील बदल

प्रा. डॉ. माने डी. एन.

गोषवारा :

एकविसाव्या शतकाचा विचार शेती व्यवसायात आमुलाग्र बदल होताना दिसतात. स्वातंत्र्योत्तर काळात भारतात शेती विकासाच्या दृष्टीने संस्थात्मक तंत्रज्ञानात्मक आणि संरचनात्मक सुधारणा घडवून आणून शेतातील उत्पादकता आणि उत्पादन वाढविण्यासाठी प्रोत्साहन देण्यासाठी व्युहरचना करण्यात आली. संस्थात्मक सुधारणामध्ये जमिन सुधारणा, वित्तव्यवस्था आणि विपणन यातील सुधारणा यातून उत्पादकाला त्यांच्या कष्टाचा योग्य मोबदला मिळेल आणि याची व्यवस्था करण्याचा प्रयत्न झाला. तुकडेजोड, मध्यस्तांचे उच्चाटन कुळ कायदे आणि कमाल, जमीन धारणा कायदे, यातून उत्पादकता वाढीसाठी अनुकूल परिस्थिती निर्माण करण्याचा प्रयत्न झाला. सदर लेखामध्ये शेतीसाठी केलेले सर्व प्रयत्नांचा मागोवा घेण्यात आला आहे या प्रयत्नांमुळे शेती क्षेत्रात झालेल्या बदलाची चर्चा केली आहे.

सदर लेखामध्ये कृषी व्यवस्थेचे नेमके दुखणे काय? यावर प्रकाश टाकलेला आहे. शेती विषयक मुलभूत प्रश्न व निष्कर्ष यांची मांडणी केली आहे. त्यासाठी कोणते उपाय योजले जावेत हे सदर लेखात दिले आहे. सदर लेख शेतकऱ्यांच्या कर्जबाजारीपणावरही प्रकाश टाकतो त्यामुळे शेतकरी आत्महात्याचा प्रयत्न करतो.

शेतीमध्ये आधुनिक तंत्रज्ञान वापरून शेती करण्यावर भर देण्याचा ही प्रयत्न केला आहे. सदर पेपर शेती उत्पादनात झालेल्या बदलावरही प्रकाश टाकत आहे. स्वातंत्र्य मिळण्याच्या सुमारास शेतीतून मिळणारे उत्पन्न हे राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या निम्मे होते. अलिकडे हा वाटा एक चतुर्थांश झालेला आहे. तरीही उद्योग, वित्तसेवा, प्रशासन, व्यापार, वहातूक अशा क्षेत्रांपैकी कोणत्याही एका क्षेत्रापेक्षा शेतीपासून जास्त उत्पन्न मिळत असल्याने शेतीतील उत्पन्न वाढीवर राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या वाढीचा दर अवलंबून असतो. शेतीतील उत्पन्नाचा राष्ट्रीय उत्पन्नातील वाटा कमी झाला असला तरी रोजगाराच्या बाबतीत विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीला असलेल्या वाटेत घट झालेली नाही. संपूर्ण शतकात एकूण काम करणाऱ्या लोकांच्या ७०% पासून ते ६५% पर्यंतच शेतीत काम करणाऱ्यांचे प्रमाण कमी झाले आहे. शेतीसाठी हरीत क्रांतीने दिलेल्या नवीन खते अवजारे, संकरीत बियाणे वापर हरीत क्रांतीच्या तंत्राचा फायदा झालेचे सदर लेखात वैशिष्ट्यपूर्ण बदलाचा मागोवा घेतला आहे. वित्त पुरवठा सिंचन सोई रा. खतांचा वापर पीक

कृष्णा महाविद्यालय, रेठरे बु. ॥ शिवनगर, ता. कराड, जि. सातारा.

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

December - 2017

SPECIAL ISSUE-XXI

भाषा, साहित्य आणि अनुवाद

भाषा, साहित्य और अनुवाद

Language, Literature and Translation

अतिथी संपादक :

डॉ. भाऊसाहेब गमे
प्राचार्य,महात्मा गांधी विद्यामंदिरचे कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
येवला, जि. नाशिक (महाराष्ट्र)

मुख्य संपादक :

डॉ. धनराज धनगर

सहा. प्राध्यापक,

महात्मा गांधी विद्यामंदिरचे कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
येवला, जि. नाशिक (महाराष्ट्र)

सहयोगी संपादक : प्रा. रघुनाथ वाकळे (हिंदी विभाग), प्रा. कमलाकर गायकवाड (इंग्रजी विभाग)

This Journal is Indexed in :

- UGC Approved Journal List No. 40705 & 44117
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)

SWATIDHAN PUBLICATIONS

अनुवादाचे सांस्कृतिक महत्त्व

प्रा.माधवी सुरेंद्र पवार
मराठी विभाग
कृष्णा महाविद्यालय रेटेरे बु.
ता.कराड जि.सातारा

प्रस्तावना

भाषा हे विचार कल्पना व भावना व्यक्त करण्याचे साधन आहे. हे साधन माणसाला उपलब्ध झाले माणसाने ते विकसित केले. म्हणूनच माणूस आदिम अवस्थेतून प्रगत अवस्थेत जाऊ शकला. भाषेद्वारेच तो ज्ञानार्जन करू शकला आणि बुद्धीच्या बळावर आपली भौतिक व आध्यात्मिक संपादन करू शकला. व्यवहारामुळे माणूस मनुष्येतर प्राण्यांहून वेगळे नवीन अस्तित्व निर्माण करू शकला. विचार व्यक्त करण्याचे साधन म्हणजे भाषा आणि एका भाषेत व्यक्त केलेले विचार दुसऱ्या भाषेत व्यक्त करण्याची प्रक्रिया म्हणजे भाषांतर. प्रत्येक समाज समूहाची, प्रत्येक राष्ट्रची वेगळी भाषा असते. आपल्या भाषेत जे बोलले जाते ते अन्य भाषा बोलणाऱ्यांना समजले पाहिजे व अन्य भाषेत जे बोलले जाते ते आपल्याला कळले पाहिजे. त्यासाठी भाषांतर हेच एक साधन आहे. भाषांतरामुळेच पौराणिक संस्कृतीचा पश्चिमांत्यांना व पश्चिमांत्य संस्कृतीचा पौराणिकांना परिचय झाला. त्याचप्रमाणे प्राचीन संस्कृतीचा अर्वाचीन काळात परिचय होवू शकला. भाषांतरामुळे भिन्न भिन्न संस्कृतीचे व साहित्याचे आदान प्रदान सुरू झाले. "Translation is a bridge to join two gulfstreams".

माजी जर्मन चॅन्सलर विली ब्रॅंट यांच्या नावावर एक उक्ती आहे. "If I am selling to you I speak your language If I am buying then you must speak German" म्हणजे मी तुम्हाला काही विकत असेन तर मी तुमच्या भाषेत बोलून पण मी तुमच्याकडून काही खरेदी करित असेन तर तुम्ही माझ्या भाषेत जर्मनमध्ये बोलले पाहिजे यामधून आपण जे काही करतो. त्यात भाषेचे महत्त्व सूचवणारी आहेत आज प्रत्येकाला आणखी एखादी भाषा शिकावीशी वाटते. दोन देश, दोन संस्कृतीमधील सीमारेषा, भाषा कमी करतात, भिडवतात असे नेहमी मानले जाते. त्यामुळे भिन्न देशही एकमेकांच्या निकट येतात. एकमेकांच्या भाषा येण्यामुळे त्यांना एकमेकांची संस्कृती चांगली कळून येते व त्याचा आनंद लुटता येतो. तसेच दोन देशात व्यापार व उद्योग यांची देवाणघेवाण होवून दोन्ही देशांची भरभराट होते. विदेशी भाषा शिकण्यामुळे जगभराच्या व्यावसायिक भाषांतरकारांना काम उपलब्ध होत आहे.

अनुवाद, भाषांतर आणि रूपांतर

अनुवाद, भाषांतर आणि रूपांतर हे शब्द सारख्या अर्थाने वापरले जातात. तसे पाहता या तीनही प्रक्रियांचे कार्य आणि उद्दिष्ट एकच प्रकारचे असते. हे शब्द परस्पराने पर्याय अथवा समानार्थी शब्द म्हणून वापरले जातात. याचे कारण या तीनही संकल्पना परिचित नसणे व विशेषत्वाने रूजलेल्या नसणे हे आहे.

भालचंद्र नेमाडे म्हणतात "भाषांतरासारखे किचकट, वैताकजन्य आणि मेहनीतीचे व या सर्वांच्या प्रमाणात अत्यंत कमी फायद्याचे काम आधीच बाजारी वाड्मयीन जगात फारसे प्रतिष्ठेचे नाही. चांगले भाषांतर करण्यापेक्षा भिकार निर्मिती करणेच सर्वत्र महत्त्वाचे आहे. भाषांतराची दशा तर भाषांतरावरील चर्चेचे

IRFA'S

UNIRESEARCH

Multidisciplinary International E-Research Journal

Vol.- IX

Issue - IV

Indexed in *DRJI & Indian Citation Index* Double Blind Peer Reviewed Journal
 UGC Approved List No. 63005 *Cosmos Impact Factor - 3.020 [2015]*

विश्वविद्यालय अनुदान आयोग
 University Grants Commission
 quality higher education for all

Home About Us Organization Commission Universities Colleges Publications

UGC Approved List of Journals

You searched for **uniresearch**

|| Home ||

Total Journals : 1

Show 25 entries

Search:

View	Sl.No.	Journal No	Title	Publisher	ISSN	E-ISSN
View	1	63005	Uniresearch- Multidisciplinary International E-Research Journal	International Research Fellows Association	23214953	

Showing 1 to 1 of 1 entries

Previous Next

For Students

For Faculty

More

Editor:

Dr. Dhanraj T. Dhangar,
 Asst. Professor, Dept. of Marathi,
 M.G.V.'s Arts & Commerce College, Yeola.
 Nashik [M. S.] India.

ग्रामीण कांदबरी : एक चिंतन

प्रा. माधवी सुरेद्र पवार

मराठी विभाग

कृष्णा महाविद्यालय रेठरे बु.

ता. कराड जि. सातारा.

भारताचा इतिहास म्हणजे ग्रामीण जनतेच्या उत्क्रांतीचा इतिहास होय. ग्रामीण जनता म्हणजे खेडेगावामध्ये राहणारी जनता होय. ‘खंडणे’ म्हणजे जमीन कसणे व जमीन कसणारा म्हणजे खेड्यात राहणारा होय. तेव्हा खेडूतांची वस्ती ती खेडे अशी खेड्याची व्याख्या केली जाते. एकूणच ग्रामीण समाज म्हणजे खेड्यात राहणारा व प्रामुख्याने शेती व्यवसायाशी संबंधित असलेला समाज होय. कृषी संस्कृतीतून ग्रामीण समाज निर्माण झाला. या ग्रामीण समाजाचे साहित्य हेच ग्रामीण साहित्य होय.

स्वातंत्र्योत्तर कालखंडामध्ये नव्याने आकार घेतलेल्या दलित साहित्य, स्त्रीवादी साहित्य, आदिवासी साहित्य अशा महत्वाच्या साहित्य प्रवाहापैकीच एक महत्वाचा प्रवाह म्हणजे ग्रामीण साहित्य होय. या प्रवाहाचे वैशिष्ट्य म्हणजे या प्रवाहांनी साहित्यासह एकूणच जीवनाच्या परिवर्तनाचा विचार केला. या सर्व साहित्य प्रवाहांच्या उदयस कारणीभूत काही प्रेरणा, आकांशा व विद्रोह होते. ग्रामीण साहित्यसुद्धा अशाच काही प्रेरणांतून निर्माण झाले. श्रेष्ठ समाजसुधारक आणि श्रमजीवी समाजसुधारक आणि श्रमजीवी वर्गाच्या शोषण व सामाजिक दास्यांची मीमांसा करणारे थोर क्रांतीकारक विचारवंत महात्मा फुले यांच्या विचारांतही ग्रामीण समाजाला फारच महत्वाचे स्थान आहे. शेतकऱ्यांच्या दुस्थितीचे विदारक चित्रण शेतकऱ्यांचा आसूड या ग्रंथातून त्यांनी केले. १९२० नंतर गांधीजींनी ‘खेड्याकडे चला असा संदेश दिला. परंतु १९४५ नंतरच वास्तववादाच्या प्रभावाने खेड्याच्या बदलत्या रूपाचा तसेच खेड्यातील वास्तव जीवनाचा वेध घेणारे साहित्य निर्माण झाले.

ग्रामीण साहित्य : संकल्पना

भारतातील ग्रामीण समाज जीवनाचे वास्तव, ग्रामीण संस्कृती व ग्रामीण बोली यांचा वापर करणारे ते ग्रामीण साहित्य होय. खेडी व त्यांचा परिसर, तेथील माणसे, त्यांचे जीवन, तेथील वातावरण हे ग्रामीण साहित्याचे कथनकेंद्र असते. खेड्यातील माणसांच्या जीवनपद्धती, श्रद्धा अंधश्रद्धा, शेती व निसर्ग यांच्याशी असणारे भावबंध, ग्रामव्यवस्थेतील बलुतेदारी, सामाजिक आर्थिक संबंधाची पारंपारिक व्यवस्था, सहकार तत्वावर चालणाऱ्या विविध संस्था, यंत्रसंस्कृतीचे ग्रामीण संस्कृतीवर झालेले आक्रमण व त्याचे परिणाम, आधुनिकीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे बदलत चाललेले ग्रामीण जीवन ही ग्रामीण समाजाचे आशयसूत्रे आहे.

ग्रामीण साहित्य : व्याख्या

गो.म. कुलकर्णी :

“आधुनिक काळाने ग्राम संस्कृतीत जगलेला परंतु नव शिक्षणामुळे या संस्कृतीपासून कालांतराने अलग झालेला नव विचारावंताचा, नवलेखकांचा जो वर्ग निर्माण झाला त्याला स्वतःचे वा इतरांचे आजच्या पर्यावरणतील लेखक प्राधान्याने घडवित असतो. एकूणच आजचे वा कालचे ग्रामजीवन त्याचे मनोव्यापार, सांस्कृतिक संवेदन सखोलपणे व सर्वांगीण स्वरूपात ज्यात व्यक्त होते. असे साहित्य म्हणजे ग्रामीण साहित्य.

नवशिक्षणाने जागृत होवून आपले ग्रामीण वास्तव साहित्यातून मांडणाऱ्या नव लेखकांच्या साहित्यास गो. म. कुलकर्णी ग्रामीण साहित्य असे म्हणतात.

ISSN : 2278-9308

Sanshodhan Samiksha

Humanities, Social Sciences, Commerce,
Education, Law and Language
Monthly Peer Reviewed International Research Journal
Special Issue March - 2017

- Chief Editor - Prof. Virag S. Gawande
- Editor - Dr. Sanjay J. Kothari
- Editor - Dr. Dinesh W. Nichit

- PUBLISHED BY -

● AADHAR SOCIAL RESEARCH & DEVELOPMENT TRAINING INSTITUTE, AMRAVATI, MS. ●

प्रस्तावना

महाराष्ट्रातील सहकारक्षेत्राला एक वेगळे निर्णायक वळण देवून विकास साधणारे नेते म्हणजे वसंतदादा बंडूजी पाटील होय.कांतीकारक स्वातंत्रसैनिक ते विधायक कार्य करणारे पक्ष संघटना वाढवणारे राजकीय नेते प्रभावी मुख्यमंत्री व सहकारमहर्षी असा त्यांचा जीवनप्रवास आपल्याला शक्य करतो.

यशवंतराव चव्हाण यांच्यानंतर महाराष्ट्रातल्या सर्वसामान्य माणसांचा सगळ्यात मोठा पुढारी आणि खऱ्या अर्थाने आवडता नेता,अशी कोणची प्रतिमा असेल तर ती वसंतदादाचीच होती.यशवंतराव बुद्धिमान,कर्तृत्वसंपन्न,उच्चविद्याभूषित अशा अनेक अर्थानी मोठेच होते,पण दादांची नाळ महाराष्ट्रातल्या गरिबातल्या गरीब ,लहानातल्या लहान माणसाशी जोडली गेलेली होती.त्यामुळे वसंतदादा हे केवळ नेते नव्हते तर महाराष्ट्राचे ते एक वडीलधारी व्यक्तिमत्व होते.त्यांच्या वागण्यात बोलण्यात कुठेही बडेजाव नव्हता.त्यांमळे सामान्य माणसांना दादानां भेटताना,त्यांच्याशी बोलताना कधी संकोच वाटला नाही आणि गरिबातल्या गरीब माणसांच्या खांद्यावर हात टाकायला दादानांही कधी आखडल्यासारखेदवाटले नाही.त्यामुळे महाराष्ट्राच्या गेल्या 50 -60वर्षांच्या राजकारणात न शिकलेल्या यासर्वात शहाण्या माणसाने आपले व्यक्तीमत्व,निव्वळ पुढारीपणतून नव्हे तर सर्वांच्या मनात कमालीचा आदर निर्माण करून उभे केले होते.

सांगली हा महाराष्ट्रातील कृषी व औद्योगिकदृष्ट्या पुढारलेला जिल्हा आहे.या जिल्ह्यातील तासगाव तालुक्यातील 'पदमाळे' हे लहानसे गाव त्या पदमाळे गावात 13 नोव्हेंबर 1917 रोजी एका शेतकरी कुटुंबात यशवंतराव पाटील यांचा जन्म योगायोगाने दिवाळीतील लक्ष्मीपजनाच्या दिवशी झाला.यशवंतरावाच्या वडीलांचे नाव बंडूजी व आई रुक्मिणीबाई .यशवंतरावांना सगळे वसंत या नावाने हाक मारत पुढे वसंतदादा या नावाने प्रसिद्ध झाले.1918च्या महाराष्ट्रात प्लेगची मोठी साथ आली न या साथीत आई व वडील अर्ध्या तासाच्या अंतराने निघून झाले लहानवयातच दोघेही पोरकी झाली.आजीने सांभाळ केला.कोल्हापूर जिल्ह्यातील कागल हे वसंतदादाचे आजोळ मामा दत्तात्रय जगदाळे पाटील यांच्या मदतीला धावून आले.वसंतरावांना शिक्षणाची फार आवड होती.पण त्यांना सातवीतूनच शिक्षण सोडावे लागले.वसंतरावांचा विवाह सौ.मालतीबाई यांच्याशी 1939 साली झाला.

1942 च्या चलेजाव चळवळीत वसंतदादांचा सहभाग होता.अनेक भूमीगत स्वरुपाची कामे करत असताना वसंतदादा सर्वसामान्य जनतेशी प्रेमाने मायेने व आपुलकीने वागत.स्वातंत्रप्राप्तीनंतर दादानी विधायक व सामाजिक कार्यास वाहून घेण्याचे ठरवले.जे स्वातंत्र्य एवढ्या प्रयत्नांनी मिळवले त्या स्वातंत्र्यमध्ये सर्वसामान्य माणूस सुखी व समाधानी असला पाहिजे असे त्यांना वाटू लागले.त्यांनी महाराष्ट्रातील परिस्थितीचा व घडामोडींचा अभ्यास केला व सहकारी क्षेत्रात काम सुरु केले.

महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्रिपद 1977 ते 1985 या कालावधीत चारवेळा भूषविल्याने दादांची राज्याला ओळख मुख्यमंत्री अशीच होती.लोकप्रतिनिधी म्हणून त्यांची कारकिर्द 37 वर्षे राहिली.ते काही काळ राजस्थानचे राज्यपाल ही होते.त्या आधी 1972 मध्ये ते प्रथम मंत्री झाले हरेते तसेच स्वतंत्र भारतरच्या पहिल्या निवडणूकीत ते सांगलीतून आमदार म्हणून निवडून आले.आपल्या कारकिर्दीत दादांनी सतत लोकांचे प्रश्न जिद्दीने सोडवण्याचा अटोकाट प्रयत्न केला.आपल्या लीवनाची उभारणी त्यांनी ग्रामीण भागातूनच केली. ग्रामीण विकासाच्या कार्यावर त्यांनी आपल्या आयुष्यात अधिक अधिक भर दिला.त्यातूनच त्यांनी राज्याच्या कृषी औद्योगिक विकासाचा पाया घातला.सहकारी साखर कारखाने,कुकुटपालन व दुग्धव्यवसाय या क्षेत्रात दादांनी सहकारी चळवळ आणली. सहकारी खत कारखाने, सहकारी सूतगिरण्या ,तेलगिरण्या,सिमेंटच्या पाइपचे कारखाने,शेतीच्या अवजारांचे उत्पादन करणारे कारखाने त्यांनी सहकारी तत्वांवर सुरु केले.दादांच्या सहकारी क्षेत्रातील कामगिरीची दखल केंद्रशासनाने घेतली त्यांच्या कार्याचा गौरव म्हणून 1967 साली 'पदमभूषण'हा सन्मान बहाल केला.

महाराष्ट्राचे नेतृत्व करताना दादांनी अनेक समाजहितकारक ,दूरगामी परिणाम साधणारे निर्णय घेतले.1998 मध्ये त्यांनी वैद्यकीय,अभियांत्रिकी महाविद्यालये व तंत्रनिकेतन विद्यालये विनाअनंदान तत्वावर स्थापन करण्याचा